

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΓΕΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ

Ενότητα 10: Συγγένεια, «φύση» και αναπαραγωγικές τεχνολογίες

Βενετία Καντσά

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- ▶ Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- ▶ Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
Πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Στόχοι ενότητας

- ▶ Στόχος της ενότητας είναι να εξετάσει τις μετατοπίσεις στο πεδίο της ανθρωπολογίας της συγγένειας και να αναλύσει τις επιπτώσεις των νέων τεχνολογιών αναπαραγωγής και συγκεκριμένα της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής στον τρόπο με τον οποίο εννοιολογούνται το φύλο και οι συγγενικές σχέσεις.

Περιγραφή ενότητας

- Εισαγωγικά
- Το ενδιαφέρον για τις Νέες Τεχνολογίες Αναπαραγωγής (ΝΤΑ)
- Σχετικά με τις ΝΤΑ
- Φύλο, συγγένεια και ΝΤΑ

Εισαγωγικά

Η μελέτη της συγγένειας από τη δεκαετία του 1970 και μετά

- Παρόλο που η συγγένεια έπαψε να αποτελεί το κεντρικό ενδιαφέρον των ανθρωπολόγων από της δεκαετία του 1970 και μετά όπως παρατηρεί ο Alan Barnard «η συγγένεια [στην ανθρωπολογία δεν] είναι μια ιδέα με παρελθόν και χωρίς μέλλον. Η συγγένεια παραμένει τόσο σημαντική όσο ήταν πάντα ως στοιχείο της ανθρώπινης κοινωνίας, ενώ νέες προοπτικές στις κοινωνικές και βιολογικές επιστήμες προσφέρουν δυνατότητες να ξανασκεφτούμε ορισμένα παλιά επιχειρήματα υπό νέο φως και να κατευθυνθούμε προς νέες διαμάχες και νέες ιδέες» (1994).

Τι απέγινε η συγγένεια;

- ▶ «Τι απέγινε η συγγένεια;» ρωτάει ο Richard Handler τον David Schneider σε ένα από τα τελευταία κεφάλαια του βιβλίου *Schneider on Schneider* δημοσιευμένο το 1995 (
- ▶ Και ο Schneider απαντάει: «Πρώτα από όλα μέχρι πρόσφατα, η συγγένεια είχε πάψει να είναι ένα σημαντικό δημοφιλές θέμα στην ανθρωπολογία. Τα κείμενα για τη συγγένεια είχαν μειωθεί σε σημαντικό βαθμό. Έγιναν αρκετά σπάνια. Σήμερα, φυσικά, έχει αναδυθεί, όπως ο φοίνικας, τις στάχτες της. Αυτό έγινε κυρίως χάρη στη δουλειά ανθρώπων όπως η Marilyn Strathern ... και τις νέες μελέτες στις γκέϊ και λεσβιακές σπουδές, της Kath Weston και της Ellen Lewin, και στο φεμινιστικό έργο από ανθρώπους όπως η Sylvia Yanagisako». Στην αμέσως επόμενη παράγραφο βιάζεται, ωστόσο, να προσθέσει, «Μια άλλη απάντηση είναι ότι δεν είναι μόνο η συγγένεια [που έχει αλλάξει]. Είναι όλη η αντίληψη περί διακριτών, λειτουργικά συγκεκριμένων θεσμών, με άλλα λόγια, η ιδέα πως οι θεσμοί είναι τα σημαντικά στοιχεία από τα οποία είναι φτιαγμένη μια κοινωνία και ότι το θέμα δεν είναι άλλο παρά οι πολιτισμικές κατηγορίες αυτών των θεσμών. Αυτό νομίζω ότι έχει πλέον εγκαταλειφθεί» (Schneider 1995 :193, περιλαμβάνεται στο Lamphere 2001).

- Αν οι αντιλήψεις της ανθρωπολογίας περί «διακριτών, λειτουργικά συγκεκριμένων θεσμών» έχουν γενικά αλλάξει, αυτό οφείλεται, στο επίπεδο της συγγένειας, τουλάχιστον, σε μεγάλο βαθμό στο έργο του ίδιου του Schneider. Γράφοντας στα τέλη της δεκαετίας του 1960, μια σημαντική περίοδο για την επιστημολογική στροφή της ανθρωπολογίας από δομιστικές σε ερμηνευτικές προσεγγίσεις, ο Schneider δεν περιορίζεται σε μια κριτική αποτίμηση της μέχρι τότε ανθρωπολογικής μελέτης της συγγένειας, αλλά προσπαθεί να προτείνει ένα νέο ερμηνευτικό πλαίσιο το οποίο θα απομακρύνεται από προγενέστερες εθνοκεντρικές παραδοχές.

Νέα ερωτήματα, νέα ερευνητικά ενδιαφέροντα

- ▶ Η «από-βιολογικοποίηση» των συγγενικών σχέσεων από τον Schneider και η έμφαση στην πολιτισμική ερμηνεία παρείχε το αναλυτικό πλαίσιο στο οποίο κινήθηκαν πολλές από όσες σχημάτισαν αργότερα αυτό που ονομάστηκε «νέες μελέτες της συγγένειας». Διόλου τυχαία πολλές από τις συμμετέχουσες στην «ανανέωση» της συγγένειας συγκαταλέγονται ανάμεσα σε εκείνες που με το έργο τους είχαν πρωτοστατήσει στην «από-βιολογικοποίηση» του φύλου, όπως οι Marilyn Strathern και Rayna Rapp. Οι επιδράσεις της συμβολικής προσέγγισης της συγγένειας και των φεμινιστικών αναλύσεων του φύλου, της αναπαραγωγής και της σεξουαλικότητας, αλλά και οι εθνογραφικές καταγραφές των τρόπων με τους οποίους κατασκευάζονται και νοηματοδοτούνται οι συγγενικές και οικογενειακές σχέσεις στις δυτικές κοινωνίες είχαν ως συνέπεια την ανανέωση του ανθρωπολογικού ενδιαφέροντος για τη μελέτη της συγγένειας και της οικογένειας.
- ▶ Η ανανέωση αυτή με αναφορά στις δυτικές κοινωνίες επικεντρώθηκε κυρίως στη χρήση νέων μεθόδων αναπαραγωγής και την εμφάνιση νέων τρόπων συμβίωσης και καινούργιων μορφών γαμήλιων σχέσεων.

Το ενδιαφέρον για τις Νέες Τεχνολογίες Αναπαραγωγής (ΝΤΑ)

Το ενδιαφέρον των κοινωνικών επιστημών για τις νέες τεχνολογίες αναπαραγωγής

- Τα τελευταία χρόνια οι μελέτες της οικογένειας από πλευράς κοινωνικών επιστημών αφορούν σε έρευνες με θέματα που σχετίζονται με την αναπαραγωγή ως αποτέλεσμα του αυξημένου ενδιαφέροντος που ανέκυψε εξαιτίας της εμφάνισης και επέκτασης των υποβοηθούμενων τεχνολογιών αναπαραγωγής, της τεχνητής γονιμοποίησης, της παρένθετης μητρότητας, της αμνιοκέντησης και του υπερήχου.

Τη δεκαετία του 1970...

Η συζήτηση για τις νέες τεχνολογίες αναπαραγωγής ξεκινάει από τη δεκαετία του 1970. Αρχικά κινήθηκε προς τη κατεύθυνση αντιμετώπισής τους ως έναν εν δυνάμει τρόπο απελευθέρωσης από τη καταπίεσης που τις επιβάλλει η αναπαραγωγική διαδικασία. Η φαντασίωση μιας τεχνητής μήτρας και ενός κόσμου χωρίς άνδρες ήταν μερικές από τις εικόνες που προέβαλαν οι φεμινίστριες της δεκαετίας του 1970.

Ωστόσο, σύντομα διαπιστώθηκε ότι οι ΝΤΑ γενικά και η υποβοηθούμενη αναπαραγωγή συγκεκριμένα δεν έχουν de facto θετικές ή αρνητικές επιπτώσεις ούτε μπορούν να αποσπαστούν από το ιστορικό ή πολιτισμικό τους πλαίσιο.

Τη δεκαετία του 1980...

Η διεθνής διαμάχη για τις νέες τεχνολογίες υποστήριξης στη σύλληψη και την κληρονομικότητα τη δεκαετία του 1980 υπήρξε καταλύτης στην εμφάνιση μιας ραγδαία αναπτυσσόμενης βιβλιογραφίας των κοινωνικών επιστημών γύρω από τις ηθικές, νομικές και κοινωνικές τους επιπτώσεις. Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 οι ανθρωπολόγοι άρχισαν να ασχολούνται με τις συγκεκριμένες πολιτισμικές διαστάσεις των ραγδαίων εξελίξεων στην επιστήμη της αναπαραγωγής και της γενετικής. Θέματα όπως το υπερηχογράφημα, ο προγεννητικός έλεγχος, η εξωσωματική γονιμοποίηση, η «αντικαταστάτρια» μητέρα (ή «παρένθετη μήτρα»), η εμβρυακή έρευνα και η τεχνητή γονιμοποίηση ανέκυψαν ως σημαντικά πεδία εθνογραφικής και θεωρητικής ανάλυσης.

Τη δεκαετία του 1990...

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 το πεδίο των ΝΤΑ ήταν ένα σημαντικό πεδίο για τη μελέτη του φύλου, της συγγένειας, της επιστήμης και των πολλαπλών τρόπων σύνδεσης ανάμεσα στις σχέσεις εξουσίας και την ανθρώπινη δράση.

Προβληματισμοί και ερωτήματα

Τα ερωτήματα που ανέκυψαν είναι:

- ▶ Ποια είναι η συμμετοχή ανδρών και γυναικών στη διαδικασία χρήσης αλλά και ελέγχου της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής;
- ▶ Τι είδους έμφυλες σχέσεις διαμορφώνονται μέσα από αυτές τις διαδικασίες;
- ▶ Ποιες αλλαγές έχει επιφέρει η χρήση της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής στον τρόπο που προσλαμβάνεται και αναπαριστάται η μητρότητα και η πατρότητα;
- ▶ Τι είδους συνδέσεις δημιουργούνται ανάμεσα στα άτομα;
- ▶ Σε ποιες κατηγορίες πληθυσμού επιτρέπεται η δυνατότητα χρήσης της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και ποιες αποκλείονται;
- ▶ Πώς διαμορφώνονται τα κριτήρια πρόσβασης;

Με αναφορά στην ανθρωπολογία

- ▶ Υπήρξε σημαντική ανανέωση της ανθρωπολογικής ενασχόλησης με την αναπαραγωγή και μια σειρά από μελέτες εμφανίστηκαν ως απάντηση στο ενδιαφέρον που ανέκυψε εξαιτίας των υποβοηθούμενων τεχνολογιών αναπαραγωγής, της τεχνητής γονιμοποίησης, της παρένθετης μητρότητας, της αμνιοκέντησης και του υπερήχου.
- ▶ Το ενδιαφέρον της ανθρωπολογίας για τις ΝΤΑ συνδυάζει μια μακροχρόνια ενασχόληση με τη σύλληψη, τη συγγένεια και τον ορισμό της υποκειμενικότητας, με πιο πρόσφατα ανθρωπολογικά ενδιαφέροντα σχετικά με την επιστήμη, την τεχνολογία και το φύλο.

Σχετικά με τις ΝΤΑ

- ▶ Οι επονομαζόμενες Νέες Τεχνολογίες Αναπαραγωγής (ΝΤΑ) περιλαμβάνουν τον έλεγχο της αναπαραγωγής, την άμβλωση, τον προγεννητικό έλεγχο, την αμνιοκέντηση, τον υπέρηχο και την υποβοηθούμενη αναπαραγωγή.
- ▶ Η τελευταία χρησιμοποιείται για την αναφορά σε διαφορετικές πρακτικές στις οποίες συμπεριλαμβάνονται:
- ▶ η σπερματέγχυση είτε με σπέρμα του συζύγου ή συντρόφου της γυναίκας (ομόλογη) είτε με γενετικό υλικό άλλου άνδρα (ετερόλογη)
- ▶ η γονιμοποίηση ωαρίου έξω από το γυναικείο σώμα (εξωσωματική ή γονιμοποίηση in vitro)
- ▶ η αναπαραγωγή με χρήση ωαρίου άλλης γυναίκας
- ▶ η προσφυγή στη βοήθεια άλλης γυναίκας που θα κυοφορήσει το γονιμοποιημένο ωάριο (φέρουσα ή αντικαταστάτρια μητέρα)
- ▶ η δυνατότητα μεταθανάτιας γονιμοποίησης ή εμφύτευσης κρυοσυντηρημένου γενετικού υλικού

- ▶ Με αναφορά στην παρένθετη μητρότητα (η περίπτωση της «φέρουσας» ή «αντικαταστάτριας» μητέρας) εμφανίζονται τρεις βιοτεχνολογικές δυνατότητες:
- ▶ Η φέρουσα μητέρα αναλαμβάνει να κυήσει το έμβρυο που αποτελείται από το σπέρμα και το ωάριο ενός ζευγαριού.
- ▶ Τα ωάρια μιας γυναίκας γονιμοποιούνται με το σπέρμα του συζύγου και της εμφυτεύεται το έμβρυο (ή εμφυτεύεται στην σύζυγο).
- ▶ Τα ωάρια μιας συζύγου γονιμοποιούνται *en vitro* με το σπέρμα ενός άλλου άνδρα και το έμβρυο εμφυτεύεται στη μήτρα μιας άλλης γυναίκας.
- ▶ Επιπλέον, η εξωσωματική γονιμοποίηση συνδέεται με τις δυνατότητες επιλογής φύλου, διενέργειας επιστημονικής έρευνας στο πλεονάζον γεννητικό υλικό, καθώς και της αναπαραγωγικής ή θεραπευτικής κλωνοποίησης.

Φύλο, συγγένεια και ΝΤΑ

- ▶ Με αναφορά στο φύλο και τις ΝΤΑ οι ανθρωπολογικές μελέτες στη διεθνή βιβλιογραφία ασχολήθηκαν με τις επιπτώσεις των φαρμάκων για την υποβοηθούμενη αναπαραγωγή στις γυναίκες, την ιατροποίηση του γυναικείου σώματος και την εκμετάλλευση των ωαρίων και του κρυοσυντηρημένου γενετικού υλικού από γιατρούς για πειραματικούς σκοπούς, τις σωματικές και συναισθηματικές επιπτώσεις της αμνιοκέντησης και του υπέρηχου, τον λόγο των ανδρών γύρω από αυτά τα θέματα σε αντίστιξη με την σιωπή των γυναικών.

Συγγένεια και ΝΤΑ

- ▶ Σύμφωνα με την Helena Ragonne (1997) ιστορικά, σημειώθηκαν τρεις σημαντικές μετατοπίσεις στον τρόπο με τον οποίο εννοιολογούνται στον δυτικό κόσμο οι έννοιες σύλληψης, της αναπαραγωγής και της γονεϊκότητας:
- ▶ Η πρώτη συνέβη ως αποτέλεσμα της διάκρισης της συνουσίας από την αναπαραγωγή μέσω του έλεγχου των γεννήσεων.
- ▶ Η δεύτερη ήταν το αποτέλεσμα της εμφάνισης της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και του κατακερματισμού της ενότητας της αναπαραγωγής καθώς τώρα η εγκυμοσύνη ήταν δυνατή χωρίς προηγούμενη σεξουαλική συνεύρεση.
- ▶ Η τρίτη μετατόπιση συνέβη εξαιτίας και άλλων αλλαγών στην αναπαραγωγική ιατρική οι οποίες έθεσαν σε αμφιβολία «την οργανική ενότητα ανάμεσα στο έμβρυο και τη μητέρα». Δεν ήταν παρά με την έλευση της αναπαραγωγικής ιατρικής που ο κατακερματισμός της μητρότητας έγινε πραγματικότητα.

- ▶ Με αναφορά στη συγγένεια η ενασχόληση με τις ΝΤΑ σηματοδότησε την ανανέωση του ανθρωπολογικού ενδιαφέροντος για αυτό το θέμα.
- ▶ Η συγγένεια ανέκυψε ως κεντρικό θέμα σε σχέση με τις ΝΤΑ τόσο γιατί οι ανθρωπολόγοι εξειδικεύονται στη μελέτη της συγγένειας και διαθέτουν την κατάλληλη ορολογία για τη μελέτη των κοινωνικών και πολιτισμικών παραμέτρων των ΝΤΑ, αλλά και γιατί τα ζητήματα που θέτουν οι ΝΤΑ φωτίζουν από μια νέα οπτική κλασικά ερωτήματα της ανθρωπολογίας της συγγένειας (π.χ. Strathern 1992, 1995).

Εξουσία και ΝΤΑ

- ▶ Ένα από τα κυριότερα θέματα που αφορούν τη μελέτη των ΝΤΑ με αναφορά στη συγγένεια είναι η σχέση των νέων εννοιολογήσεων και αναπαραστάσεων της γονεϊκότητας με περισσότερο «κυρίαρχα» μοντέλα. Έτσι, για παράδειγμα, στη δουλειά τους οι Edwards et al. (1993) εξερευνούν τη συγγένεια την εποχή της τεχνητής γονιμοποίησης χρησιμοποιώντας διαφορετικά κοινωνικά πεδία (την κλινική, τη βουλή, την οικογένεια, το συζυγικό ζευγάρι) ως ερευνητικά πλαίσια το ένα για το άλλο. Έτσι οι ΝΤΑ γίνονται αντιληπτές ως χώρος πολιτισμικής παραγωγής όπου δεδομένοι τρόποι συνδυάζονται κάθε φορά με διαφορετικό αποτέλεσμα. Με αυτή την έννοια οι ΝΤΑ όχι μόνο δημιουργούν καινούργια πρόσωπα, αλλά και νέους τρόπους σύνδεσης μεταξύ υποκειμένων.
- ▶ Από την άλλη πλευρά, άλλες εθνογραφικές έρευνες (π.χ. η έρευνα της Helena Ragonne σε αντικαταστάτριες μητέρες και της Corinne Hayden σε λεσβίες μητέρες) έδειξαν ότι μέσω των ΝΤΑ επανακινητοποιούνται «παραδοσιακές» εννοιολογήσεις της μητρότητας, της σύλληψης, της κύησης και της ανατροφής.

Ερευνητικά ενδιαφέροντα

Σήμερα οι αναλύσεις για την υποβοηθούμενη αναπαραγωγή δεν εστιάζονται μόνο στις έμφυλες διαστάσεις της ή/και στη σημασία της για τη μελέτη των συγγενικών σχέσεων αλλά ενδιαφέρονται ανάμεσα σε άλλα:

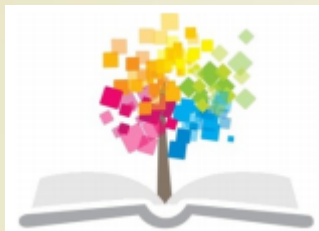
- ▶ για την έντονα πολιτική φύση της αναπαραγωγής και της σχετικής έρευνας
- ▶ τον έλεγχο και την κατανομή της γνώσης και των πρακτικών που την αφορούν, την εμπλοκή και συνδιαπλοκή των τεχνολογιών με ευρύτερα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά συστήματα
- ▶ τις κατηγοριοποιήσεις των γονιών ως κατάλληλοι για την γονική ιδιότητα ή όχι ανάλογα με την ηλικία, τη φυλή, την τάξη, την εθνικότητα, το φύλο, τη σεξουαλική προτίμηση

- ▶ Τα σχετικά κείμενα τονίζουν την ιεραρχική οργάνωση της αναπαραγωγικής υγείας, της αναπαραγωγής, των εμπειριών της γέννησης, των παιδιών και της ανατροφής, περιγράφουν σχέσεις εξουσίας με τις οποίες επιτρέπεται σε ορισμένες κατηγορίες υποκειμένων να αναπαράγουν και να ανατρέφουν παιδιά ενώ αποκλείουν άλλες, και εστιάζουν στην «προσεκτική περιγραφή των διαδικασιών εκείνων με τις οποίες διαπλέκονται ο συμβιβασμός με την αντίθεση απέναντι στους κυρίαρχους λόγους».
- ▶ Παράλληλα, οι μελέτες οι σχετικές με τις ΝΤΑ επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στην βιο-εξουσία, τη σχέση ανάμεσα στο ατομικό έμφυλο σώμα και τις επιταγές του πολιτικού σώματος έτσι όπως εκφράζεται μέσα από τον ιατρικό λόγο, τις δημογραφικές επιταγές, τις πολιτικές ελέγχου της αναπαραγωγής.

Βιβλιογραφία

- ▶ Cannell, Fenella. 1990. «Concepts of parenthood: The Warnock report, the Gillick debate, and modern myths». *American Ethnologist* 17(4): 667-686.
- ▶ Carsten, Janet (επιμ.). 2001. «Introduction: Cultures of Relatedness». Στο *Cultures of Relatedness. New Approaches to the the Study of Kinship*, 1-36. Κάιμπριτζ: Cambridge University Press.
- ▶ Carsten, Janet. 2003. *After Kinship*. Κάιμπριτζ: Cambridge University Press.
- ▶ Edwards, Jeanette, Marilyn Strathern. 2001. «Including our own». Στο *Cultures of Relatedness. New Approaches to the the Study of Kinship*, Janet Carsten (επιμ.), 149-166. Κάιμπριτζ: Cambridge University Press.
- ▶ Franklin, Sarah. 1995. «Postmodern procreation: a cultural account of assisted reproduction». Στο *Conceiving the New World Order*, Faye D. Ginsburg και Rayna Rapp (επιμ.), 323-345. Μπέρκλεϋ: University of California Press.
- ▶ Franklin, Sarah, Susan McKinnon. 2001. «Introduction. Relative values: reconfiguring kinship studies». Στο *Relative Values. Reconfiguring Kinship Studies*. Sarah Franklin, Susan McKinnon (επιμ.), 1-25. Ντάραμ-Λονδίνο: Duke University Press.
- ▶ Konrad, Monica. 1998. «Ova donation and symbols of substance: some variations on the theme of sex, gender and the partible body» *JRAI* 4: 643-67.
- ▶ Lamphere, Louise. 2001. «Whatever happened to kinship studies? Reflections of a feminist anthropologist». Στο *New Directions in Anthropological Kinship*, Linda Stone (επιμ.), 21-47. Rowman & Littlefield Publishers Inc.

- ▶ Strathern, Marilyn. 1992. *Reproducing the Future. Anthropology, Kinship and the New Reproductive Technologies*. Μάντσεστερ: Manchester University Press [μτφ. στα ελληνικά *Αναπαράγοντας το Μέλλον. Ανθρωπολογία, Συγγένεια και Νέες Τεχνολογίες Αναπαραγωγής*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα]
- ▶ Strathern, Marilyn. 1995. «Displacing knowledge: technology and the consequences for kinship». Στο *Conceiving the New World Order*, Faye D. Ginsburg και Rayna Rapp (επιμ.), 343-363. Μπέρκλεϋ: University of California Press.
- ▶ Simpson, Bob. 2001. «Making 'bad'deaths 'good': the kinship consequences of posthumous conception». *JRAI* 7: 1-18.
- ▶ Stone, Linda. 2001. «Introduction. Theoretical implications of new directions in anthropological kinship». Στο *New Directions in Anthropological Kinship*, Linda Stone (επιμ.), 1-20. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- ▶ Thompson, Charis. 2001. "Strategic naturalizing: kinship in an infertility clinics". Στο *Relative Values. Reconfiguring Kinship Studies*. Sarah Franklin, Susan McKinnon (επιμ.), 175-202. Ντάραμ-Λονδίνο: Duke University Press.
- ▶ Wade, Peter. 2002. *Race, Nature and Culture. An Anthropological Perspective*. λονδίνο: Pluto Press: London. [μτφ. στα ελληνικά *Φυλή, Φύση και Πολιτισμός. Μια ανθρωπολογική προσέγγιση*, Αθήνα: Πολύτροπον]

ΤΕΛΟΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Βενετία Καντσά Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

